

Doglan gününüň 125-nji ýylynda: taryhçy MIHAIL HUDÝAKOW

Category: Kitapcy, Sözlär, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Doglan gününüň 125-nji ýylynda: taryhçy MIHAIL HUDÝAKOW
DOĞUMUNUN 125.YILINDA TARİHÇİ MİHAİL HUDYAKOV (1894–1936)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Mustafa Kemal Atatürk: "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.", mealindeki sözleri tarih yazımının öneminin altını çizmektedir. Her milletin kendine özgü geçmişi ve dolayısıyla kendi tarihi vardır. Köklü bir geçmişe sahip olan Kazan Tatarlarının tarihi ne yazık ki 1552 yılındaki Rus işgalinden sonra işgalciler tarafından yazılmıştır. 1552 öncesi yazılan tarih kitapları ateşe verilerek yok edildiği için gelecek nesiller işgalci Rusların yazdığı kitaplardan yararlanmak zorunda kalmıştır. Söz konusu tarih kitaplarında işgalciler kurtarıcı (!), zengin bir kültüre sahip olan Kazan Tatarları ise vahşi, yamyam, pis olarak nitelendirilmiştir. Rusların yalan tarih yazma geleneği rejimin değişmesinden sonra da devam etmiştir. Tatar tarihindeki gerçekleri yazan millî tarihçiler yargılanmış ve idam edilmiştir. Tarihçi Gaynetdin Ehmerev'in "Millet olarak var olmak istiyorsak, atalarımızın tarihini bilmeliyiz" (Kurban 2019: 44), şeklindeki sözleri bir millet için tarihin ne kadar önemli olduğunun özetidir. Tarihini bilmeyen toplum, millet olmaktan çıkıp ulusal kimlikten uzaklaşıp mankurtlaşmaktadır.

Kazan Tatarlarında millî tarih yazımı XIX. yüzyıl ortalarında başlamıştır. Tatar ulusal uyanış devri olarak adlandırılan bu dönemde Şihabetdin Mercani (1818–1889), Kayyum Nasiri

(1825–1902), Hüseyin Feyezhanov (1828–1866), Rizaetdin Fehretdinov (1859–1936), Gaynetdin Ehmerev (1864–1911) gibi aydınlar Tatar dili ve tarihi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. XX. yüzyıl başlarında millî tarih yazan İdil-Ural bölgesi aydınları arasında Hadi Atlası (1876–1938), Zeki Velidi Togan (1890–1970), Gaziz Gobeydullin (1887–1938), Kebir Tuykin (1878–1938), Fazıl Tuykin (1887–1938) gibi isimler ön plana çıkmıştır. Söz konusu tarihçiler Stalin devrinde idam edilmiş, bazıları ise yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Objektif tarih yazmak dün olduğu gibi bugün de hem derin bir bilgi hem de cesaret isteyen bir iştir. Tatar tarihini yazanların büyük çoğunluğu milletin içinden çıkan milliyetçilerdir. Ancak Ruslardan da gerçek tarihi yazma konusunda duyarsız olmayan tarihçiler çıkmıştır. Onlardan birisi Stalin devri kurbanı Mihail Hudyakov'tur.

■ Mihail Hudyakov'un Hayatı ve Eserleri:

Mihail Hudyakov, 3 Eylül 1894 tarihinde Malmıj şehrinde (şimdi Kirov bölgesi) varlıklı bir tüccar ailesinde dünyaya gelmiştir. 1906 yılında Hudyakov Kazan'ın 1 numaralı okuluna kayıt yaptıırarak eğitim hayatına başlamıştır. 1 Temmuz 1913 tarihinde okulu dereceyle bitiren Mihail Hudyakov altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Elde ettiğı okul başarısı, onun eğitimini devam etmesi bağlamında büyük kolaylık sağlamış, üniversite kapılarının sonuna kadar açılmasına neden olmuştur. Hudyakov aynı yılın 17 Temmuz tarihinde Kazan Üniversitesi'nin filoloji ve tarih fakültesinin tarih bölümüne kabulü için dilekçe vermiş ve 9 Ağustos 1913 tarihinde üniversiteye kabul edilmiştir. Hudyakov, 1914–1915 yıllarında Bulgar ve Biler şehirlerinin kazı çalışmalarına katılmıştır. Askerlik çağına geldiğinde, 1914 yılının Ekim'inde Mihail Hudyakov, askerlik mükellefiyetinin ertelenmesini rica etmiş, onun bu ricası yerine getirilmiştir. Ancak o 1916 yılında üniversitenin 3.sınıfındayken ikinci derece asker olarak askere alınmıştır. Hudyakov'un askerlik görevini nerede yaptığı bilinmemektedir. 1 Ekim 1918 tarihinde askerden dönen

Hudyakov eğitimini tamamlamak için üniversiteye başvurmuş ve üniversitenin tarih bölümüne devam etmiştir.

Kazan Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Kazan'daki bir okulda çalışan Hudyakov, 1919 yılında Kazan Merkez Müzesi'nde önce arkeoloji bölümünün muhafızı, sonra tarih ve arkeoloji bölümünün müdürü olarak görev yapmış, aynı zamanda müze kurulunun üyesi olmuştur. 1919 yılının Kasım ayında Hudyakov, Kuzey-Doğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nde "Bulgar Arkeolojisi ve Fin-Ugor Tarihi Eserleri Üzerine" konulu ders vermek için başvuruda bulunmuş ve 1920-1921 yıllarında söz konusu konular ile ilgili hocalık yapmıştır. Yanı sıra Hudyakov bu yıllarda Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin çeşitli birimlerinde aktif görev almıştır. O, Tatar Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almakla kalmamış, aynı zamanda Cemiyet'in sekreteri görevini de üstlenmiş, Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TÖSSC) arkeolojik haritasını hazırlamıştır. "Kazan'ın Moskova İle Mücadelesi", "Kazan Tatarlarının Kadim Mimarisi" başlıklı konferanslar veren Hudyakov bu yıllarda birçok bilimsel makale kaleme almıştır. Kabına sığmayan yapıya sahip olan Mihail Hudyakov aynı anda birkaç alanda birden çalışmış, üretmiştir. O doğduğu Malmıj şehrinin müzesinin elle yazılı dergisini hazırlamıştır. Kazan Tatar Kültürüne olan ilgisinden Tatar rivayet ve şarkılarını derleyen Hudyakov, Tatar köy, nehir, kişi adı ve soyadı üzerine de çalışmalar yapmıştır. Mihail Hudyakov'un Tatar, Mari, Çuvaş ve Umdurt dilleri gibi İdil boyu halklarının dillerini bilmesi, Fransız ve Alman dillerinde konuşması onun çalışmalarının daha etkili, esaslı ve bilimsel olmasını sağlamıştır.

1920'li yıllarda Hudyakov gerek Türk, gerek Fin-Ugor halklarının etnografya ve arkeoloji araştırmalarına esasen tarihi makaleler kaleme almıştır. 1923 yılında Kazan'da yayımlanan "Kazan Hanlığı Tarihine Özgü Araştırmalar" (Oçerki po istorii Kazanskogo xanstva) adlı kitabı bilim çevresinde büyük yankı uyandırmış, aynı zamanda tartışmaları da

beraberinde getirmiştir. “Birçok konu belirsizliğini koruyor”, “eserin, tam bir eser olduğunu iddia etmiyorum” şeklindeki yorumları tarihçinin kendi eserine tenkitle yaklaştığını göstermektedir. Ancak Hudyakov’un bu kitabında Kazan Tatar tarihine objektif yaklaşımı dikkate değer. 0 güne kadar yazılan yalan uydurma tarih geleneğine savaş açan tarihçi tarih yazımında yeni bir çılgır açmıştır. Tarih yazımını bir namus işi olarak gören Hudyakov, Kazan Hanlığı tarihindeki olayları ve şahısları tarafsız bir şekilde değerlendirerek tarihi adaleti yeniden tesis etmiştir. Gerçek tarih yazmanın cezalandırılacağından bihaber olan tarihçi böylece ölümsüz bir eser ortaya çıkarmıştır.

Kazan’da yaşadığı dönemde Mihail Hudyakov yoğun bir şekilde müze işleri ile uğraşmıştır. Müzeler milletin silinmez belleğidir, fikrinden yola çıkarak tarihçi Malmıj Müzesi, Kilise Müzesi’ni kurmuş, Merkezi Müze’nin koleksiyonu üzerine çalışmış, müzecilik ile ilgili makaleler yazıp yayımlamıştır.

1926 yılında Kazan’dan Leningrad’a taşınan Mihail Hudyakov başlangıçta Genel Kütüphane’de çalışmıştır. Daha sonra Manevi Miras Enstitü’sünde yüksek lisans yapmıştır. 1929 yılında yüksek lisans programını tamamlayan Hudyakov Enstitü’de kalarak çalışmalarına devam etmiştir. O burada da Orta İdil boyu halklarının tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar yapmıştır. Mihail Hudyakov, birçok arkeoloji ve etnografya araştırmalarında görev almış, aynı zamanda makaleler yazıp Kazan ve Leningrad’da yayımlatmıştır. Hudyakov 1936 yılının Şubat’ında tarih doktorası derecesini almıştır. Ve çok zaman geçmeden 9 Eylül 1936 tarihinde Mihail Hudyakov, bir grup Leningrad bilim insanı ile birlikte “Troçkist” suçlamasıyla tutuklanmış, 19 Aralık tarihinde çıkarılan karar gereği aynı gün idam edilmiştir. Tarihçinin idamı ile birlikte kitapları ve eserleri de yasaklanmıştır.

Stalin’in “aydın soykırımının” kurbanı olan Mihail Hudyakov, idama mahkûm edildiğinde sadece 42 yaşında olmuş, arkasında yazılmamış eserler, Kazan Tatar tarihi ile ilgili

aydınlatılmamış sayfalar bırakıp hayattan koparılmıştır. Aydın soykırımı dönemi yalnız aydınların soykırımı ile sınırlı olmayıp tarih, kültür ve edebiyat soykırımı olmuş, milletin atar damarı kesilmiş ve milleti millet yapan değerler yok edilmiş, millet mankurtlaştırılmıştır.

■ “Kazan Hanlığı Tarihine Özgü Araştırmalar” Kitabına Dair

Mihail Hudyakov Kazan Tatar tarihinin aydınlatılmasında büyük katkıda bulunan bir tarihçidir. Hudyakov’un, “1914 Yılındaki Bulgar Kazısındaki Çin Porseleni” (1919), “Kazan Okullarındaki Tarihi Müzeler” (1920), “Kazan Mimarisinin Tarihi” (1920), “Yerli Tarihten: Kazan Hanlığına Dair” (1921), “Orta İdil Boyunda Müslüman Kültürü” (1922), “İdil Boyunda Asırlık Müslüman Kültürü” (1922), “Tatar Edebiyatının Çevrisinin Zarureti Dair” (1922), “Bulgar Yapılarının Tarihini Belirleme Konusu” (1930) “XV-XVI. Yüzyıllardaki Kazan” (1932), “Kabile Sisteminin Çöküşü Devrinde Orta İdil Boyunda Maden Sanayisi” (1933) gibi çeşitli yıllarda kaleme aldığı birçok yayımlanmış akademik çalışmaları bulunmaktadır. Ancak Mihail Hudyakov’u unutulmaz yapan en önemli eseri hiç kuskusuz 1923 yılında Kazan’da yayımlanan “Kazan Hanlığı Tarihine Özgü Araştırmalar” adlı eseridir. Tarihçi bu eserinde, Kazan Hanlığının oluşumundan, çöküşüne, Hanlığın Rus himayesi devrinden ulusal yükseliş devrine, Kazan Hanlığının iç düzeninden, mimarisine kadar birçok konuyu incelemiştir. Kazan Hanlığı’nın 1552 yılında Ruslar tarafından işgali sırasında hanlık arşivleri yakıldığından tarihçi doğal olarak birinci el kaynaklara ulaşamamış ve ikinci el kaynaklardan yararlanmak zorunda kalmıştır. Rus vakanüvislerinin eserleri başta olmak üzere diplomatik yazışmaların yer aldığı yabancı kaynaklar dışında Kazan Tatarlarının gelenek ve göreneklerini inceleyen Hudyakov halk edebiyatına başvurmuştur. Rus kaynaklarında Kazan Hanlığı tarihi bir geçiş dönemi, Rusların Doğuya ilerlemesi şeklinde kaleme alınmıştır. Kazan Hanlığının işgalini, Rusların zaferi olarak nitelendiren Rus tarihçileri hanlığın gelişme sürecini es geçmişlerdir. “Kazan Hanlığı

Tarihine Özgü Araştırmalar” eseri birinci el kaynaklara dayanmadığından dolayı kitabın önsözünde böyle denmiştir:

“Biz birçok kaynağa ulaşamadık, onun için eserimizin yeterli olduğu iddiasında değiliz. Yazar, bugüne kadar az araştırılmış ve daha çok incelenmesi gereken bu konuyu, sadece bilgin ve uzmanların dikkatini çekmek için kaleme almıştır” (Hudyakov 2009: 16).

Hudyakov her ne kadar eserinin tam olmadığını iddia etse de, ister bilim dünyasının ister okurların dikkatini kitabın üzerine çekmeyi başarmıştır. İlk kez 1923 yılında Kazan’da Devlet Neşriyatı’nda (Gosudarstvennoye İzdatel’sтво) yayımlanan “Kazan Hanlığı Tarihine Özgü Araştırmalar” kitabı, tarihçinin idamından sonra yasaklanmış, unutturulmaya çalışılmıştır. Ancak milletin belleğinde yer edinen bu eser aradan yıllar geçse de unutulmamış, tarihçiler eseri tekrar okura ulaştırmak için fırsat beklemiştir. Ve uzun aradan sonra 1991 yılında kitap 25 bin tirajla Moskova’da İnsan Basımevi tarafından tekrar yayımlanmıştır. Türkiye’de de bu konuda oluşan boşluğu kapatmak amacıyla eşim İklil Kurban ile birlikte Hudyakov’un mevzubahis eserini Rusçadan Türkçeye çevirdik. “Kazan Hanlığına Özgü Araştırmalar” adlı çevri kitabımızın ilk baskısı 2008, 2.baskısı 2009 yılında yayıncı Memet Aydemir tarafından Epubli yayınlarınca Berlin’de basıldı. Tarihçi İklil Kurban, kitabın “Çevirenin Sözü” kısmında eserin önemi ile ilgili şu satırları yazmıştır:

“Gobeydullin ve Atlasi Tatar’dır, Hudyakov ise Rus’tur. Gobeydullin’in eserine haklı olarak Türkçülük duygusu hâkimdir, Atlasi’nin eserine haklı olarak vatan ve ulus sevgisi hâkimdir. Hudyakov ise her ne kadar Rus kanını taşıyorsa da, eserinden tarihe sadık kalma eğilimi yalın bir şekilde yansıyor; ayrıca, Tatarların savaşta nasıl yendiklerini, fakat diplomaside nasıl yenildiklerini ve Rusların ikiyüzlülüğünü anlatan ayrıntılı bilgiler, bu kitabın en ilgi çekici konusudur. O, baskıcı Rus şovenizminin egemen olduğu bir devlette yaşadığı halde hiç çekinmeden şu hükmü

söyleyebilmiştir: “Ruslar devletçilik kültürünün esaslarını Tatarlardan öğrendiler.” İşte O, tarih yazarlığındaki bu bilimsel tutumuyla, Stalin’in ölüm cezasını hak etmiştir.” (Hudyakov 2009: 8–9).

Kazan Tatarlarının tarihini, kültürünü ve geleneklerini derinlemesine inceleyen Hudyakov eseri yazarken 156 kaynaktan yararlanmakla kalmamış halk edebiyatından da etkin bir şekilde istifade etmiş ve şu sonuca varmıştır: “Ruslar tarafından işgal edilen İdil Boyu halkları arasında sadece Tatarlar dillerini, yaşam tarzını, okul, dinlerini koruyarak eski kültürlerini Rus kültürüne karşı koyabildiler.” (Hudyakov 1991: 310–311).[1] Tarihçi Kazan Tatarlarının köklü bir geçmişe sahip olduklarını ve Rusların birçok şeyi Tatarlardan aldığını kitabının “Tatarların, Rusya’ya olan Kültürel Etkisi” başlıklı bölümünde kaleme almıştır. Hudyakov, “Rusların devletçilik kültürünün temelini Tatarlardan aldığından” söz ederken, genel nüfus sayımı, vergilendirme sistemi, askeri düzen, sanat ve mimarlık gibi konularda da Rusların Kazan Tatarlarından etkilendiğini belirtmiş, Kazan Tatar Kültürünü benimsediğini yazmıştır. Tarihçi Tatar kültürünün diploması alanındaki etkilerinin altını çizerek, o güne kadar Kazan Tatarlarına “barbar”, “vahşi” denmesinin büyük bir yanlış olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “Yazılı kançılara işleri ve büyük bir nüfus sayımı, tüm bunlar Tatarlar hakkında yarı vahşi göçebe, denilen kalıplaşmış fikirleri ortadan kaldırıyor.” (Hudyakov 2009: 311). Görüldüğü üzere Mihail Hudyakov, Kazan Hanlığı tarihini araştırmakla kalmamış, aynı zamanda Ruslar tarafından “medeniyetsiz”(!) olarak gösterilmeye çalışılan Kazan Tatarlarının köklü ve medeniyetli bir millet olduğunu delillerle kanıtlamıştır.

■ Sonuç

1990’lı yıllar Kazan Tatarlarının hayatında önemli değişimlere neden olmuş, eskiden rejim tarafından hem adları hem de eserleri yasaklanan yazar ve tarihçiler tekrar millete dönmüştür. Bu isimler ve eserler arasında Mihail Hudyakov ve

onun “Kazan Hanlığına Özgü Araştırmalar” adlı eseri de vardır. Hudyakov, Kazan Tatarlarının tarihi başta olmak üzere, rivayet, türkülerini derlemiştir. Tatarca bilmesi onun işini daha da kolaylaştırmıştır. Milletin içinde gezerek halk edebiyatı eserlerini toplaması Hudyakov’un tarih yazmasına büyük katkı sağlamıştır. O, köy, nehir, kişi isimleri ve soy isimlerini de inceleyerek bir nevi Tatar onomastiğine de katkıda bulunmuştur. Kazan Tatarlarının zengin mimarisini de araştıran tarihçi tarihi kazılara da katılarak bu konudaki bilgisini genişletmiştir. Kazan Tatarları ile ilgili çok yönlü araştırmalar yapan Hudyakov’un “Kazan Hanlığına Özgü Araştırmalar” eseri başta olmak üzere tüm çalışmaları bugün de güncelliğini korumaktadır. Kazan Tatarları ve Kazan Hanlığı ile ilgili yaptığı cesur açıklamalar, vardığı bilimsel sonuçlar millî tarihi öğrenmek açısından önemlidir. “Kraldan çok kralcı” tabirini “Tatar’dan çok Tatarcı” şeklinde değiştirerek tarihçi Mihail Hudyakov’a bu tabiri sıfat yapabiliriz. Zira Hudyakov Tatar’dan daha çok Tatar kültürüne ve tarihine olan merakı ve ilgisi ile arkasında zengin bir miras bırakmıştır. Tarih bilinci millî şuuru oluşturmaktadır. Tarihini bilmeyen bir millet millî şuurdan yoksun olmanın dışında millet olmaktan uzaklaşmış bir mankurttur. Amerikalı filozof, şair ve yazar George Santayana’nın (1863–1952) “Geçmişini hatırlamayanlar onu bir kez daha yaşamak zorunda kalabilirler” şeklindeki sözlerinden yola çıkarak, bize geçmişimizi hatırlatan Mihail Hudyakov’u doğumunun 125. yılında saygı ile anıyoruz.

Roza KURBAN.

● Awtoryň elektron salgysy:

Rkurban@altayli.net

■ Kaynakça:

Hudyakov, Mixail, Oçerki Po İstorii Kazanskogo Hanstva (Kazan Hanlığı Tarihine Özgü Araştırmalar, Moskova 1991.

Hudyakov, Mixail, Kazan Hanlığı Tarihine Özgü Araştırmalar,

Çeviren: Roza Kurban, İklil Kurban, Berlin 2009.

Kurban, Roza, Doğumunun 155.Yılında Eğitimci ve Tarihçi Gaynetdin Ehmerev, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, İstanbul, Cilt: 66, Sayı: 393, Eylül 2019, s: 36–44.

[1] Metindeki tüm çevriler tarafımdan yapılmıştır. Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly